

Інститут психології імені Г.С.Костюка
АПН України

ISSN 2072-4772

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ

Том 11

Психологія особистості. Психологічна допомога особистості

Випуск 13



Київ - 2014

Никоненко О.П. КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ У СТУДЕНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ФОКУСІ ДУХОВНОЇ ПАРАДИГМИ ПСИХОЛОГІЇ.....	413
Никоненко Ю.П. ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ВНЗ ДО СТРЕСУ	420
Охромий Г.В. ВСПОМАГАТЕЛЬНЫЕ ПСИХОФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ К УМСТВЕННЫМ НАГРУЗКАМ У СТУДЕНТОВ ВУЗОВ.....	425
Охромий Г.В., Макарова Н. Ю., Касюга А.Н. ОСОБЛИВОСТІ ІНДІВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВІЛ-ІНФІКОВАНИХ НА ЕТАПІ МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ.....	433
Півень С.М. ОСОБЛИВОСТІ АВТОНАРАТИВУ ЯК ЗАСОБУ УСВІДОМЛЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ	440
Пісоцький О.П. ВЛАСТИВОСТІ КОГНІТИВНОГО СТИЛЮ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	452
Раєвська Я.М. СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДІЯЛЬНОСТІ КЛУБНИХ ОБ'ЄДНАНЬ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ	459
Реаякіна І.М. ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ МЕТОДОМ ПСИХОДРАМИ	466
Сінельнікова Т. В. ВИКОРИСТАННЯ ПРИТЧ ТА МЕТАФОР В ПСИХОЛОГІЧНОМУ ТРЕНІНГУ.....	471
Смокова Л.С., Лаврова М.Г. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОТЕНЦИАЛЬНОГО ЭМИГРАНТА В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ТРАНСФОРМАЦИЙ.....	478
Сталарчук О.А. СПЕЦИФІКА ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІМИ ПСИХОЛОГАМИ.....	488

Столярчук Олеся Анатоліївна,
кандидат психологічних наук, доцент
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

СПЕЦИФІКА ПЕРЕЖИВАННЯ КРИЗ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІМИ ПСИХОЛОГАМИ

В роботі викладено результати практичного дослідження особливостей переживання майбутніми психологами криз професійного навчання. Розкрито чинники, ознаки та динаміку кризи адаптації, апробації та фахової готовності студентів-психологів.

Ключові слова: фахова підготовка майбутніх психологів, криза фахового навчання, криза адаптації, криза апробації, криза фахової готовності.

В работе изложены результаты практического исследования особенностей переживания будущими психологами кризисов профессионального обучения. Раскрыты факторы, признаки и динамика кризисов адаптации, апробации и профессиональной готовности студентов-психологов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка будущих психологов, кризис профессионального обучения, кризис адаптации, кризис апробации, кризис профессиональной готовности.

The results of practical research of features of experiencing of crises of professional studies are in-process expounded by future psychologists. Factors, signs and dynamics of crises of adaptation, approbation and professional readiness of students-psychologists are exposed.

Keywords: professional studies of future psychologists, crisis of professional studies, crisis of adaptation, crisis of approbation, crisis of professional readiness.

В умовах серйозних політичних і соціально-економічних потрясінь українське суспільство все більше потребує практичної психологічної допомоги, а професійна діяльність психолога набуває особливого прикладного значення. Відповідно на вітчизняному освітньому просторі простежується тенденція зростання вимог до якісної підготовки психологів, оскільки сьогодні диктує необхідність вдосконалення їх професійного становлення на етапі фахового навчання.

Соціалізація особистості, яка перебуває у статусі студента, набуває характеру професіоналізації та супроводжується поєднанням стабільних і кризових періодів, що характерно й для майбутніх психологів. Так, російський психолог Е.Ф. Зєєр, аналізуючи професійне становлення людини, розглядає кризи як його неодмінний атрибут. За словами вченого, професійне становлення особистості збагачує психіку, надає професійній біографії значущості. Але, як всякий процес, що розвивається, професійне становлення супроводжується деструк-

тивними змінами: кризами, стагнацією та деформаціями особистості [2, 31]. Це тлумачення відображає одну із двох базових ліній розгляду криз професійного розвитку як деструктивних змін професіогенезу особистості. Співзвучне з попереднім твердження М.О. Голікова, що криза професійного розвитку – це явище у професійній діяльності, яке призводить до деструкцій, деформацій структури особистості вчителя [1, 212].

Погоджуючись з ідеєю неминучості криз в процесі професійного становлення особистості, не поділяємо погляду означених вище вчених на їх опис як різко негативних процесів відмирання, згорання, розпаду, що характеризуються зниженнями темпу розвитку, підвищенням внутрішньої нестійкості, вразливості. Криза бачиться нам моментом вибору, роздоріжжям, що передбачає альтернативу між конструктивним чи деструктивним шляхом професійної біографії особистості. Нам особливо імponує тлумачення Е. Еріксоном кризи як точки напруження, породженої конфліктом розвитку особистісного «Я». Учений, підкреслюючи вплив кризи на ядро особистості, розглядає це явище не як лише як життєву катастрофу, яка руйнує особистість, а й період розвитку, що стимулює до змін, зростання особистості. По суті, активність особистості під час кризи формує наслідки її переживання – конструктивні чи деструктивні. Слово «криза» вживається Е. Еріксоном у контексті уявлень про розвиток для того, щоб виділити не загрозу катастрофи, а момент зміни, критичний період підвищеної вразливості та зростаючих потенцій, і, внаслідок цього, онтогенетичне джерело можливого формування хорошої чи поганої пристосовуваності [7, 105].

Розвиваючи ідеї вищезгаданого вченого, вітчизняні психологи Л.Г. Подоляк та В.І. Юрченко описують кризу ідентичності в студентському віці як зіткнення цінностей, які інтеріоризовані в ранній юності, з тими, що формуються у вищій школі через ідентифікацію себе з професійною моделлю. Розповсюдженою у першокурсників є криза професійного вибору, яка розгортається через дисонанс між несвідомо вибраною професією та необхідністю отримання вищої освіти. У окремих студентів виникають кризові ситуації навчально-професійної діяльності, спричинені несприятливими особливостями організації навчального процесу у вищій школі (вивчення та успішна атестація навчальних дисциплін замість оволодіння професійними знаннями та навичками). Подоляк Л.Г. та В.І. Юрченко підкреслюють, що детермінантами цих криз можуть стати зовнішні фактори на кшталт несприятливих настанов викладачів університету. Багато старшокурсників переживають кризу побудови планів на майбутнє, на працюючи подальші життєві перспективи з максималістських позицій. Конструктивне подолання цих криз сприяє відштовхуванню від неусвідомленої залежності, кращому пізнанню себе та формуванню самості [4, 54-56].

Аналізуючи зміст криз професійного розвитку особистості, російський вчений Е.Ф. Зеєр виокремлює лише одну кризу, що розгортається під час фахового навчання, – кризу професійного вибору, пов'язуючи її з сумнівами студента у правильності обрання професії, падінням інтересу до навчання [2, 218].

Деталізуючи специфіку цієї кризи щодо майбутніх психологів, О.І. Філіпович пов'язує її виникнення з суперечностями початкового етапу фахового навчання:

- між знаннями і уявленнями про професію психолога та її реальною сутністю,
- між мотивами, центрованими на власній особистості та вирішенням власних проблем засобами професії психолога і мотивами, спрямованими на опанування змісту професійної діяльності психолога;
- між ціннісними орієнтаціями особистості студента і цінностями професійної діяльності психолога [6,130].

Таким чином, зарубіжний та вітчизняний науковий поступ не оминув увагою питання переживання криз під час фахового навчання, однак склалася традиція розглядати їх лише у контексті професійного вибору, що розповсюджується на весь період студентства. Водночас фахове навчання є тривалим процесом, який супроводжується дією ряду чинників професійного становлення студента, тому нам видається доречним ставити питання про існування кількох криз професіоналізації майбутніх психологів. Вивчення детермінації та ознак цих криз дозволить оптимізувати їх перебіг та наслідки. Важливо, що студент як майбутній психолог і фахівець супроводу переживання життєвих криз клієнтів, повинен сам мати досвід конструктивного переживання криз. Отже, метою статті є аналіз результатів практичного дослідження наявності та особливостей переживання криз фахового навчання майбутніми психологами.

Кризу професійного навчання ми тлумачимо як явище загострення суперечностей професійного становлення особистості на етапі її фахового навчання, що супроводжується зростанням тривожності, фрустрованості, вразливості та викликає перебудову свідомості та поведінки потенційного суб'єкта праці.

Суб'єктами нашого практичного дослідження стали студенти 1-4 курсів навчання спеціальності «Практична психологія» Київського університету імені Бориса Грінченка, загальна вибірка становить 103 особи. Спираючись на ознаку будь-якої кризи – внутрішні переживання, ми вивчали певні афективні прояви студентів, першочергово їх фрустрованість та тривожність. Оскільки фрустрація супроводжує кризу через переживання невдачі, виникаючи як реакція на блокування активованих потреб, то виявлення її високого рівня є свідченням переживання кризового стану студентами.

Аналіз наукових джерел [3; 5; 6] засвідчив існування кризи адаптації, характерної для студентів першого курсу. Тому у форматі нашої роботи діагностичні показники першокурсників виступали відправною точкою для виявлення криз інших років навчання. Проведене дослідження показало наявність високого середньостатистичного рівня фрустрованості майбутніх психологів як щодо професійно орієнтованої (13,56 балів), так і особистісної сфер (14,06 балів), характерне для першокурсників. Переважання фрустрованості особистісної сфери пояснюємо розповсюдженою мотивацією професійного вибору майбутніми психологами – прагненням вирішити власні особистісні проблеми. Показники фрустрованості другокурсників відобразили позитивну динаміку, оскільки рівень як професійно орієнтованої, так і особистісної фрустрованості студентів

суттєво знизився (до 12,61 балів і 12,60 балів відповідно). Натомість щодо трьохкурсників виявлено значне зростання показників професійно орієнтованої фрустрованості (до 15,32 балів) і особистісної (до 14,27 балів). На випускному курсі продовжується зростання рівня фрустрованості майбутніх психологів, досягаючи найвищих показників на тлі всього фахового навчання – професійно орієнтований аспект до 16,57 балів, особистісний аспект до 17,20 балів. Таким чином, динаміка рівня фрустрованості студентів щодо професійно спрямованої сфери продемонструвала їх схильність до переживання кризових станів на першому, третьому на четвертому курсах.

Для виявлення підвищення тривожності як симптому кризи, ми скористались авторською методикою діагностики емоційного супроводу фахового навчання, змістом якої стало ранжування студентами частоти емоцій, що переживались ними під час навчання в університеті. Серед переліку чотирнадцяти емоцій найбільшої уваги в контексті предмету нашого дослідження заслуговували тривога та спокій. Так, у студентів другого курсу мало місце зниження частоти переживання тривоги порівняно з першокурсниками (переміщення з п'ятої на сьому рейтингову позицію), тоді як у трьохкурсників рівень тривожності піднявся до третього місця і очолив рейтинг у студентів випускного четвертого курсу. Натомість, частота перебування першокурсників у стані спокою під час навчання сягала лише сьомої рейтингової позиції, тоді як щодо другого курсу зростала до п'ятого місця. Однак надалі простежувалась стійка тенденція послаблення цього стану – до сьомої рейтингової позиції у студентів третього курсу, та дев'ятого місця у четвертокурсників.

Привертає увагу й динаміка переживання суму майбутніми психологами під час їх фахового навчання: у першокурсників ця емоція посідала дев'яте місце рейтингу, щодо другокурсників опустилась на десяте, на третьому курсі зросла до п'ятого, а у випускників піднялася до другої рейтингової позиції. Активізація суму на тлі загального емоційного супроводу фахового навчання може бути виразником невиправданих сподівань. Таким чином, мала місце тенденція зростання тривоги й суму та водночас зниження стану спокою, яка є свідченням переживання студентами криз фахового навчання під час першого, третього та четвертого курсів.

Для додаткової перевірки даних, отриманих при здійсненні вищезначених діагностичних кроків, було проаналізовано суб'єктивну оцінку стресогенності фахового навчання студентами четвертого курсу та уточнення причин цієї стресогенності. Випускники оцінювали рівень стресогенності кожного року їх навчання в університеті. Середньостатистичний рівень стресогенності першого року навчання за оцінками випускників становив 68 %, його зниження відбулось під час другого курсу, досягаючи 52 %. Незначне зростання рівня стресогенності виявлено щодо оцінки третього курсу навчання (53 %), проте останній рік фахового навчання четвертокурсники оцінили за показником стресогенності у 83 %, що відображало її суттєве зростання.

Під час бесіди з досліджуваною вибіркою четвертокурсників з'ясувалось, що причини стресів початку навчання були зумовлені труднощами пристосу-

вання до умов навчання в університеті, сумнівами у правильності професійного вибору та руйнуванням стереотипів щодо обраного фаху. Переживання стресів під час другого року навчання студенти пов'язували з епізодичними проблемами навчальної діяльності та наслідками пропусків занять. Щодо третього курсу фігурували такі стресові фактори, як наростання розчарування змістом професії психолога, а також усвідомлення розбіжностей між теоретичним і практичним компонентами власної фахової підготовки, які виявились під час проходження активної виробничої практики. Актуальні проблеми четвертого року навчання студенти пов'язували з наступними чинниками:

- випробовуванням себе в ролі практичного психолога під час переддипломної практики,
- усвідомленням неспроможності розв'язати власні особистісні проблеми та, на цьому тлі, сумніви щодо здатності надавати кваліфіковану психологічну допомогу клієнтам,
- неузгодженістю самооцінки фахової готовності та вимогами до складання державних іспитів, страхом перед самими іспитами,
- дилемою самовизначення між продовженням навчання чи працевлаштуванням,
- усвідомленням проблем працевлаштування.

Таким чином описані вище результати підтвердили існування криз професійного становлення майбутніх психологів, пов'язаних з переломними моментами їх фахового навчання, а саме криз першого, третього та четвертого курсів. Перша криза фахового навчання – *криза адаптації* – розгортається на початку здобуття професійної освіти і охоплює студентів першого курсу. Першочергово цю кризу зумовлює різка зміна умов навчання вчорашнього школяра на університетське середовище і необхідність швидкого й ефективного пристосування. Іншим, більш глибинним аспектом означеної кризи є пропедевтичне «занурення» у майбутню професію й адаптація першокурсника до сприймання себе з нової позиції – суб'єкта професійного самовизначення. Популярність психологічної інформації може створити в абітурієнта ілюзію повної обізнаності з професійною діяльністю психолога, яка руйнується вже на першому курсі фахового навчання.

Наступним проблемним моментом стає *криза апробації*. Ця криза розгортається у студентів третього курсу, який пов'язується з різким збільшенням фахових дисциплін у навчальному плані та проходженням студентом практики. Третьокурсник стикається з необхідністю перевірки себе в якості майбутнього психолога, а не просто особи, що успішно засвоїла ті чи інші навчальні дисципліни, апробує себе як майбутнього суб'єкта професійної діяльності. Розгортається ситуація, коли навчальна самооцінка студента зіставляється з професійною, коли професійна компетентність нашаровується на здобуття практичного досвіду. Криза третього курсу пов'язана також з апробацією професійних цінностей майбутнього психолога, коли вибудовуються пріоритети професійної спрямованості – на себе, власне кар'єрне зростання чи психологічну допомогу клієнтам. Водночас третій курс зазвичай започатковує низку роздумів студента, як-от про

методологічну базу власної фахової діяльності, спеціалізацію та бажану сферу майбутнього працевлаштування.

Нарешті, остання нормативна криза, яку переживають майбутні психологи під час здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» – це *криза фахової готовності*. Діагностичні показники ознак переживання студентами цієї кризи були найвищими, що засвідчило найскладніший характер її перебігу на тлі інших нормативних криз фахового навчання. Студент четвертого курсу повинен розв'язати два актуальних завдання. Перше має зовнішній характер, тому що випускнику необхідно успішно витримати підсумкову атестацію, призначенням якої є оцінка рівня й якості професійної компетентності, сформованості фахових умінь та навичок майбутнього психолога. Ситуація ускладнюється необхідністю самостійно ухвалювати відповідальні рішення, пов'язані з перспективами початку професійної діяльності чи продовження навчання у магістратурі або ж їх поєднання. Друге, внутрішньо фокусоване завдання (на нашу думку набагато важче попереднього) виявляється у необхідності здійснити особистісну інтеграцію, вибудувавши більш-менш цілісний образ майбутнього психолога, який поєднував би професійну компетентність, спрямованість та самосвідомість, сформувавши первинну професійну ідентичність.

Отже, несприятлива динаміка процесу професійного становлення майбутніх психологів під час фахового навчання може супроводжуватись переживанням ними нормативних криз. Внаслідок застосування комплексу діагностичних методик було підтверджено переживання кризи адаптації та виявлено існування криз апробації та фахової готовності у студентів. Ці кризи несуть нормативний характер, оскільки їх ознаки спостерігаються у більшості майбутніх психологів, однак гострота переживання варіюється. Також кризи різняться за інтенсивністю переживання – найбільш виразними симптомами відзначається криза фахової готовності, що розгортається під час випускного четвертого курсу фахового навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні специфіки когнітивних, афективних та поведінкових стратегій переживання майбутніми психологами криз професійного навчання.

Література

1. Голиков Н.А. Социально-психологическое сопровождение деятельности педагога: условия, способы, технологии реализации / Н.А. Голиков // Вестник ТюмГУ. – 2004. – № 2. – С. 210-219.
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий: [учеб. пособ. для студентов вузов] / Э.Ф. Зеер. – [4-е изд. перераб., доп.]. – М.: Академический Проект; Фонд «Мир», 2006. – 336 с.
3. Литвинова Л. В. Психологічні механізми подолання дезадаптаційних переживань студентів-першокурсників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Л.В. Литвинова. – К., 2004. – 17 с.

4. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: [підр. для студентів вищ. навч. закл.] / Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – [2-е вид., доп. і перероб.]. – К.: Каравела, 2008. – 351 с.

5. Столярчук О.А. Психологічні особливості формування самооцінки майбутніх учителів в умовах криз професійного навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О.А. Столярчук. – К., 2012. – 20 с.

6. Филипович Е.И. Специфика кризиса профессионального выбора студентов-психологов / Е.И. Филипович // Вестник университета (Государственный университет управления). – М.: ГУУ, 2009. – №4. – С. 130-131.

7. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Эрик Эриксон; [А.В. Толстых (общ.ред.и предисл.), А.Д. Андреева (пер.)]. – М.: Прогресс, 1996. – 344с.

УДК 159.922.2

Тимошенко Олександр Анатолійович
доцент кафедри загальної та
практичної психології
НДУ імені Миколи Гоголя
м.Ніжин

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ЯК ПОЛЕ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

***Анотація.** У статті розглядається життєвий простір особистості, його структура та зміна на різних етапах вікового розвитку людини. Аналізується прояви активності особистості у життєвому просторі. Описуються можливі структурні зміни життєвого простору у критичній життєвій ситуації.*

***Ключові поняття:** життєвий простір, активність, особистість, криза*

***Анотация.** В статье рассматривается жизненное пространство личности, его структура и изменение на разных этапах возрастного развития человека. Анализируются проявления активности в жизненном пространстве. Описываются возможные структурные изменения жизненного пространства в кризисной жизненной ситуации.*

***Ключевые понятия:** жизненное пространство, активность, личность, кризис.*

Життєвий простір в різних психологічних концепціях розглядається як образ світу, картина світу, життєвий світ і як окремий компонент психологічного просторово-часового світу людини (К.Левін, О.М.Леонтьєв, Д.О.Леонтьєв, О.О.Бодалев, Т.М.Титаренко). Життєвий простір включає в себе психологічний, який поєднує комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, з якими людина себе ототожнює. Ці явища стають значимими в контексті психологічної